

BOG'CHA YOSHIDAGI BOLALARDAGI PSIXOLOGIK USTUVOR JIHATLAR**Xursanov Omadbek Ulug'bek o'g'li***Qo'qon universiteti, Ta'lim kafedrası**psixologiya fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada, bolaning psixik jihatdan o'sishda bog'cha yoshidagi davr ancha murakkab va juda mas'uliyatli davrdir. 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davr bog'cha yoshi davri hisoblanadi. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi. Bog'cha yoshida bola mustaqil bo'la olish uchun zarur bo'lgan ikkita qudratli kuchga ega. Birinchidan, ma'lum darajada o'ziga bo'ysundirilgan harakat apparatiga ega. Ikkinchidan esa, atrofidagi katta odamlar va o'z tengdoshlari bilan bir qadar erkin muosabatda bo'la oladigan nutqqa ega. Mana shuning uchun bog'cha yoshidagi bolalarning xulq – atvorlari, qiziqishlar va ehtiyojlari bog'chagacha tarbiya yoshidagi bolalarnikidan farq qiladi. Bu esa, o'z navbatida, bog'cha yoshidagi bolalar bilan bog'chaga tarbiya yoshidagi bolalar tarbiyasiga ham turlicha munosabatda bo'lishni taqozo etadi.*

Kalit so'zlar: *bola, tarbiya, nutq, bog'cha, ijtimoiy muhit, muloqot.*

Agar yangi tug'ilgan hamda bog'chagacha tarbiya yoshidagi bolalarga beriladigan tarbiya asosan ularni ovkatlanishi gigienalarini tartibga solish va sezgi organlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa bog'cha yoshidagi bolalarga beriladigan tarbiya ularning murakkab harakatlarini takomillashtirish, elementar gigiena, madaniy va mehnat malakalari hosil qilish, nutqlarini o'stirish hamda ijtimoiy axloq va estetik didning dastlabki kurtaklarini yuzaga keltirishga qaratilgandir. Demak, asosan bog'cha yoshidan boshlab bolaning bundan keyingi butun shaxsiy hayoti davomida tarkib topa boradigan individual hususiyatlari ham yuzaga kela boshlaydi. Ana shu sababli ham insonning xar tomonlama kamol topa borishi va xususan, psixik jihatdan bog'cha yoshidagi davrida olgan ta'lim tarbiyasiga bog'liqdir. Bu haqida N.K.Krupskaya shunday deb yozgan edi: "yosh bolalik chog'laridan qolgan taasurotlari juda katta ahamiyatga ega".

Mashhur rus pedagoglaridan Lestgafning fikricha, insonning boshqa yoshdagi davri shunday bir davrki, bu davrda unda kelgusida qanday harakter hislatlari paydo bo'lishi belgilanadi va axloqiy harakterning asoslari yuzaga keladi. Insonning kamol topa borishda bog'cha yoshidagi davrning ahamiyatiga doir Lestgafning bu fikri buyuk rus pedagogi A.S.Makarenkong quyidagi fikriga to'la mos keladi. A.S.Makarenko bolalarni juda kichiklik davridan boshlab tarbiyalash zarurligi haqida gapirib, tarbiyaning eng muhim asoslari bolaning 5 yoshgacha bo'lgan davri mobaynida yuzaga keltiriladi. Mana shu davrda qilingan ish butun tarbiya prosessining 90 % ni tashkil etadi, degan edi.

Haqiqatdan ham bolaning bog'cha yoshidagi davri shu qadar mazmundor va aktiv davrdiki, bu davr bolaning kelgusi o'sishida albatta o'z aksini qoldiradi. Lekin bundan bolaning bog'cha yoshidagi davri, uning qanday odam bo'lib chiqishni batamom belgilab beradi, degan ma'no kelib chiqmaydi. Mana shuning uchun bola shaxsining shakllanishi faqat bog'cha yoshidagi davr bilangina bog'lab bo'lmaydi. Umuman inson o'z tabiati jihatidan deyarli butun umri davomida tarbiyalanuvchi mavjudoddir. Lekin har bir odam harakteriga xos bo'lgan shaxsiy xislatlarning yuzaga kelishida uning har bir yosh bosqichida olgan ta'lim tarbiyasini aksi sezilib turadi.

Bog'cha yoshidagi davr o'z ta'sir kuchi jihatidan g'oyat ma'suliyatlidir.

Bola yasli davrini o'tib, bog'chaga kelgach, uning yashash sharoitida jiddiy o'zgarishlar yuz beradi. Birinchidan, bola bog'cha yoshiga o'tgach, uning faoliyat doirasi ancha boshqacha mazmunga ega bo'la boshlaydi.

Ikkinchidan, bola bog'chaga o'tgach, muayyan asosida mahsus pedagog tomonidan tarbiyalana boshlaydi.

Bolaning yashash sharoitida yuzaga kelgan bu o'zgarishlar uning psixik jihatdan o'sishiga ta'sir etmay qolmaydi. Mana shuning uchun bola bog'cha yoshidagi davrida faqat jismoniy jihatdangina o'smay, balki psixik jihatdan ham taraqqiyotning yana bir yuqori pog'onasiga ko'tariladi. Bog'cha yoshidagi bolaning har bir xatti – harakatidan uning mustaqilligi, nutqning elementar bo'lsa ham, gramatik jihatdan to'g'ri shaklini amaliy o'zlashtira boshlaganligi ko'rinib turadi. Bog'cha yoshidagi bolalarning ko'zga tashlanib turuvchi hususiyatlaridan yana biri ularning taqlidchanlik va serharakatliklaridir.

Bog'cha yoshidagi davrida bolalarning naqadar serharakat bo'lishlari barcha ota – onalarga tarbiyachilarga ma'lum bu yoshdagi bola butun kun davomida xilma – xil va tinimsiz harakat qilish orqali atrofdagi muhit va odamlar bilan munosabatda bo'ladi. Binobarin, shunday xilma – xil harakatlar tufayli o'z tasavvuri hamda bilim doirasini kengaytirib boradi.

Bog'cha yoshidagi bolaning jismoniy jihatdan o'sishi.

Bog'cha yoshidagi bolaning jismoniy jihatdan o'sishini harakterli tomoni shundan iboratki, bu davrda ham bolaning tanasi bilan qo'l-oyoklari barobar mutanosiblikda o'smaydi. Bog'cha yoshidagi bolalarnig oyoqlari nisbatan ko'prok o'sadi.

Biroq, shunga qaramay, 6 yoshgacha bo'lgan bolaning suyaklari xali yaxshi qotmagan, ya'ni tog'aysimon bo'ladi. Muskullari ham hali baquvvat bo'lmaydi. Shuning uchun bog'cha yoshidagi bolalar ma'lum muddat davomida qiyshiq o'tirib qolishlari yoki bo'lmasa, qaltis harakat qilishlari orqasida umurtqa suyaklarini qiyshaytirib qo'yishlari mumkin. Ana shuning oldini olish uchun bu yoshdagi bolalar skeletining to'g'ri o'sishiga aloxida e'tibor berish kerak. Bog'cha yoshidagi bolalarning skeletlari kichik bolalarniki kabi elastik (egiluvchan) bo'lishga qaramay, uning asosiy qismlari bu yoshda tez qota boshlab, suyak shakliga kiradi.

Bola 7 yoshga etgach, umurtqa suyagining bo'yin qismida oldinga tomon, ko'krak qismida esa orqaga tomon ma'lum darajada egilish yuz beradi. Keyinchalik bolaning umurtqa suyagi mana shu shaklda saqlanib qoladi. Bog'cha yoshida bolaning bosh suyagi ham tez o'sadi. 3 yoshdan boshlab bosh miya suyagining orqa va tepa tomonlari tez o'sadi. Bolaning bosh suyagi 6 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrda tez o'sadi.

Bog'cha yoshidagi bolalarning jismoniy jihatdan o'sishlari davomida ularning tashqi qiyofalari va skeletlari bilan birga ichki organlari ham ancha tez o'sadi. Bog'cha yoshidagi bolaning yuragi xajmi jihatdan, chaqaloq bolaning yuragiga nisbatan 4-5 barobar ulg'aygan bo'ladi. Lekin barcha yoshida ular bir qancha marta ulg'aygan bo'lsa ham uning muskullari hali etarli darajada mustaxkamlanmagan bo'ladi. Mana shuning uchun bog'cha yoshidagi bolaning yuragi bir qisqarishda organizm uchun etarli qon siqib chiqara olmaydi. Bog'cha yoshidagi bola yuragining katta odamlar yuragiga qaraganda nisbatan tezroq urishini sababi ham mana shundadir. Chunonchi, agar bir yoshdagi bolaning yuragi 1 marta qisqarishda 10,2 kub.santimetr qon siqib chiqarsa, 7 yoshli bolaning yuragi 1 marta qisqarganda 23 kub.santimetr qon siqib chiqaradi. Katta yoshdagi odamlarning yuragi esa 60 kub.santimetrdan ortiqroq qon siqib chiqaradi. Shu narsani ham aytish kerakki, bolaning bog'cha yoshidagi davrida qon bosimi biroz kuchayadi. Bu hodisa barcha yoshdagi davrda yurakning nisbatan kuchli ishlashi bilan bog'liqdir.

Ma'lumki, o'pkaning normal ishlashi va rivojlanishga ko'krak qafasiga o'sishi ko'p jihatdan ta'sir qiladi. Chunki, o'pkaning faoliyati asosan ko'krak qafasi shakli va elastikligi bog'liqdir. Manashu jihatdan kichik yoshdagi va bog'cha yoshdagi bolalarning ham ko'krak qafaslari nafas olish qulay emas. Bolalarda diafragmaning bir qadar tik joylashganligi qisqartirib qo'ygan. Bundan tashqari, bog'cha yoshdagi bolalarda ko'krak qafasi vertikal uzunligini qisqartirib qo'ygan. Bundan tashqari, bog'cha yoshidagi bolalarning nafas olishlari katta odamlarning nafas olishlariga nisbatan yuzakirok bo'ladi. Bolalar o'pkasining hajmi etarli darajada kattalashmaguncha chuqur nafas olmaydilar. Natijada bolalar chuqur nafas olishning urnini tez nafas olish bilan qoplaydilar. Bog'cha yoshdagilarni boshqa organlar kabi ko'krak qafasi doirasining kengayishi bu davrda ham ancha tez davom etadi. Bola ko'krak qafasining doirasi yiliga 1-2 smdan kengayib borib, 13-14 yoshga etganda o'z shakli va hajm jihatdan katta odamlarning ko'krak qafaslariga yaqinlashadi. Ko'krak qafasining torligi va o'pkalarning kichikligi tufayli bolalar tez-tez nafas oladilar.

Bolaning bog'cha yoshidagi davrida, ya'ni 3 yoshdan 7yoshgacha bo'lgan davrida nafas olish miqdori deyarli o'zgarmaydi. Biroq bog'cha yoshidagi davrida bola xaddan tashqari harakatchan bo'lgani tufayli uning organizmi juda ko'p miqdorda oqsilni talab qiladi. Shuning uchun bolaning bog'cha yoshida mumkin qadar ochiq xavoni ta'minlash kerak bo'ladi.

Bog'cha yoshidagi bolalarning asab tizimining o'sishi

Ma'lumki bolalar asab tizimining eng kuchli taraqqiy etadigan davri 1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan davriga to'g'ri keladi. Yuqorida aytib o'tganimizdek yangi tug'ilgan bola

bosh miyasining o'rtacha og'irligi 380 – 400 gramm keladi. Bola bog'cha yoshiga etguncha uning miyasi g'oyat kuchli ravishda o'sib , deyarli 3 barobar ko'payadi. Demak , bog'cha yoshiga etgan bola miyasining og'irligi 1200 grammga etadi. Bog'cha yoshidagi bolaning miyasi faqat xajmi jihatidan ham ancha murakkablashadi. Masalan: 3 yoshli bola miyasidagi qo'zgalishlarni tegishli markazlarga elituvchi asosiy asab tolalari (asosiy o'tkazgichlar) mielinizasiyalashadi, ya'ni bir – biridan ajratuvchi yumshok oqimtir modda bilan qilinadi.

Bog'cha yoshidagi bolalar asab tizimining taraqqiyoti davomida bosh miya yarim sharlari po'stidagi asab hujayralari tobora murakkablashib boradi. Avval xech qanday shoxchalarga ega bo'lmagan asab xujayralari bolaning jismoniy jihatdan o'sishi davomida har tomonlama tarqalib ketgan juda nozik shoxchalarga ega bo'lib boradi.

Natijada bosh miya yarim sharlari o'rtasida muvofiq bog'lanishlar xosil bo'lish imkoniyati orta boradi. Biroq , bog'cha yoshidagi bolalar markaziy asab tizimlarida deyarli farq qilmasa ham faoliyat jihatdan ancha farq qiladi.

Bog'cha yoshidagi bolalar oliy asab faoliyatlarining o'ziga hos xususiyatlaridan yana biri shuki, tashki muhitdagi biron quzgatuvchining ta'siri bilan yuzaga keladigan qo'zgalish va tormozlanish proseslari yosh bolalarniki kabi iradiasiyalanish xususiyatini saqlab qolgandir. Natijada bog'cha yoshidagi bola miya po'stining ma'lum markazida joylashgan boshqa markazlarga ham keng tarqalib ketadi. Shuning uchun bog'cha yoshidagi bolalar o'z diqqatlarini biron narsaga uzok muddat davomida qarata olmaydilar Shuni aytib o'tish kerakki, markaziy asab tizimining taraqqiyoti bog'cha yoshidagi hamma bolalarda bir xil temp bilan davom etmaydi. Bu murakkab taraqqiyot bolalarning individual xususiyatlariga , xususan yashash sharoitlariga ya'ni oilada hamda yasli bilan bog'chada qanday tarbiyalanayotganlariga bog'liqdir. Bolaning tarbiyasi qanchalik to'g'ri yo'lga qo'yilgan bo'lsa , uning asab tizimi shunchalik normal taraqqiy etadi. Bola asab tizimining taraqqiy etishda uniing atrofdagi narsa va xodisalar bilan bevosita va mustaqil munosabatda bo'lish juda katta rol o'ynaydi. Chunki bunda bolaning asab tizimi aktiv faoliyatda bo'ladi va binobarin , tez rivojlanadi shuning uchun bola qanchalik aktivlik bilan tashqi muxitni mustaqil o'rgansa , ya'ni aktiv ravishda aks ettirsa uning markaziy asab tizimi ham shunchalik tez takomillashadi. Mana shu xislatni nazarda tutib , tarbiyachilar bolalarning mustaqil faoliyatlarini to'g'ri tashkil etishga alohida e'tibor berib borishlari lozim .

Bog'cha yoshidagi bolalar asab tizimining takomillanishi davomida ularning sezgi organlari, ya'ni analizatorlari ham bora rivojlanib boradi. Sezgi organlari atrofimizdagi dunyoni bilishda asosiy qurol bo'lib xizmat qiladi. Bu xususan bog'cha yoshidagi bolalarga taa'luqlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Usmonov, S. A. (2020). Opportunities with working ability children in education. In *Psixologicheskoe zdorove naseleniya kak vajnbij faktor obespecheniya protsvetaniya obshchestva* (pp. 298-300).
2. Usmonov, S. A. (2020). Problems and solutions with working ability children. In *Psixologicheskoe zdorove naseleniya kak vajnbij faktor obespecheniya protsvetaniya obshchestva* (pp. 177-179).
3. Usmonov, S. A., & Xoldaraliyeva, A. A. Q. (2021). Talaba yoshlarni tolerantlik ruhida tarbiyalashning psixologik tamoillari. *Academic research in educational sciences*, 2(5), 73-77.
4. Usmonov, SH. A., Zakirova, M. S., & Nuriddinov, R. S. O'. (2021). Ilk o'spirinlik davrida aqliy qobiliyatlarning empirik tahlili. *Sovremennoe obrazovanie*